

Alþingi
Erindi nr. Þ 130/1176
komudagur 10.2.2004

Vegna fyrirhugaðs frumvarps Umhverfisstofnunar um breytingu á lögum um vernd Laxár og Mývatns í s-Pingeyjarsýslu vill stjórn Landeigendafélags Laxár og Mývatns koma á framfæri við Umhverfisstofnunar meðfyllgjafi ályktun .

F.h stjórnar Kári Þorgrímsson Garði Mývatnssveit ritari LLM.

ÁLYKTUN

Samkvæmt lögum nr.36/1974 er breyting á rennsli Laxár vegna raforkuframleiðslu óheimil. Með setningu laganna fullnægði Alþingi ákvæðum samnings Laxárvirkjunar, Landeigendafélags Laxár og Mývatns og ríkisstjórnar Íslands frá 1973 (Laxárdeilusamningarnir) varðandi þetta atriði, en með samningunum var Laxárvirkjun heimilð notkun vatns í Laxá til starfsemi sinnar, af hálfu landeigenda. Samkvæmt gildandi samþykktum Landeigendafélagsins er félaginu ekki unnt að heimila hækkun á yfirborði Laxár . Af þeirri ástæðu var tillögu þess efnis vísað frá afgreiðslu á fundi í félaginu fyrir fáum árum. Aukinn meirhluta þarf til að breyta samþykktum félagsins. Stjórn Landeigendafélags Laxár og Mývatns hafa verið kynnt þau áform umhverfisstofnunar að flytja á Alþingi tillögu um ákvæði til bráðabirgða er geri Umhverfisstofnun kleift að undangengnu umhverfismati og að fengnu samþykki Landeigendafélagsins að heimila hækkun stíflu Laxárvirkjunar í Laxárgljúfri, þrátt fyrir fyrrgreint bann laganna frá 1974. Stjórninni eru ljós þau vandkvæði sem talin eru á starfrækslu Laxárvirkjunar vegna framburðar áurs og íss . Stjórnin telur unnt að ráða þar bót á án hækkunar á yfirborði árinna. Stjórnin telur því ekki vera tilefni til að víkja með neinum hætti frá ákvæðum 2. málsl. 1.mgr . laga nr. 36/1974 í því skyni að heimila hækkun stíflunar í Laxá og telur að með því væri vegið að forsendum þess samkomulags um starfrækslu Laxárvirkjunar sem gert var 1973.

Landeigendafélag Laxár og Mývatns.

Laxá og Laxárvirkjanir. Samantekt vegna fyrirhugaðra breytinga á lögum um verndun Laxár og Mývatns 6.2. 2004.

Í apríl 1964 gaf raforkumálastjóri út allmikið rit er nefndist „Laxá í Suður-Þingeyjarsýslu. Áætlanir um heildarvirkjun Laxár við Brúa“. Þar er að finna áætlanir, gerðar af verkfræðistofu Sigurðar Thoroddsen um ferns konar tilhögun við virkjun fallsins hjá Brúum (við mynni Laxárdals og niður í Aðaldal) og áætlanir um að veita Suðurá og Svartá til Laxár en þær falla nú í Skjálfandafljót skammt norðan við Aldeyjarfoss, fremst í Bárðardal. Einnig er í viðauka fjallað um endurskoðun á áætlun um virkjun Laxár, tvenns konar tilhögun um virkjun Krákár, sem rennur nú um Mývatnssveit sunnan úr Ódáðahrauni, og rennslisjöfnunarmannvirki við Birningsstaðafloa í Laxárdal. Allar þessar áætlanir Laxárvirkjunar byggðu á sömu meginforsendum. Þær voru:

Stór stífla í Laxárgljúfrum, sem gæfi 31 Gí miðlun 32,5 m með vatnsborðshækkun og um 10 km löngu lóni. Um það leyti er hin svonefnda Laxárdeila hófst voru komnar á kreik hugmyndir um enn hærri stíflu og um 13 km langt miðlunarlón. Allar byggðar jarðir í Laxárdal hefðu þar með orðið óbyggilegar.

Veita Suðurár og Svartár til Laxár, rennsli um 16,5 m³ sek.

Mývatn yrði fullnýtt sem miðlunarlón. Með 0,5m vatnsborðshækkun var talin nást þar 14 Gí miðlun.

Auk þessa voru taldir fram möguleikar til að ná auknu vatni inn á vatnasvæði Laxár með því að:

Veita hluta Skjálfandafljóts til Laxár. Í framhaldi af þeirri hugmynd kom síðan fram áætlun um miðlunarlón, stærra en Mývatn að flatarmáli, í afrétti sunnan byggðar í Mývatnssveit.

Veita hluta Jökulsár til Mývatns.

Veita Reykjakvísl (hún rennur nú sem Mýrarkvísl í Laxá að austan, nærri Laxamýri) um jarðgöng til miðlunarlóns í Laxárdal.

Uppsett afl virkjananna var fyrirhugað 84,7-90 MW eftir því hvaða tilhögun yrði valin.

Í héraði þóttu þessar áætlanir fela í sér miklu meiri spjöll á landi og vötnum en við yrði unað. Því hófust viðræður milli heimamanna og virkjunaraðila, þ.e.

Laxárvirkjunar, þar sem heimamenn fóru fram á að virkjunaráformum yrði breytt þannig að land- og vatnaspjöll minnkuðu verulega. Þessar viðræður reyndust gagnslausar.

Sá hængur var á áðurnefndum áætlunum að markað skorti fyrir orku frá svo stórum virkjunum og því varð að ráði, þrátt fyrir eindregin mótmæli heimamanna, að hefja framkvæmdir samkvæmt tilhögun 1 með þeirri breytingu, sem lýst er í viðauka áðurnefnds rits. Þar er að finna áætlun um virkjun, sem nefnd er Laxá III og ætlað var

að framleiða orku samhliða Laxá I en falla síðar inn í áætlun um svonefnda Gljúfurversvirkjun, sem var hluti af tilhögun 1. Leyfi fyrir 6,5 MW rennslisvirkjun var gefið út 23. sept. 1969 og í skjóli þess tók Laxárvirkjun að vinna að því verkefni sem í ritinu er nefnt „Heildarvirkjun Laxár við Brúa“. Þar með hófst hin svonefnda Laxárdeila sem lauk ekki fyrr en vorið 1973 með þeirri ákvörðun ríkisstjórnarinnar að ekki yrði um frekari virkjunarframkvæmdir í Laxá að ræða. Laxársamningurinn milli landeigenda, fulltrúa Laxárvirkjunar og ríkisstjórnarinnar frá 19. maí 1973 fylgdi í kjölfarið og Alþingi staðfesti síðan þessa ákvörðun með samþykkt laganna um verndun Laxár og Mývatns 2. maí 1974. Þessi samningur og lög eru enn í fullu gildi og kveða skýrt á um að ekki muni verða af frekari virkjunarframkvæmdum á þessu svæði.

Að Laxársamningnum gerðum má lýsa stöðu Laxárvirkjunar þannig með fáum orðum:

Ný virkjun ófullgerð en orkuskortur farinn að gera vart við sig á veitusvæðinu.

Bágborinn fjárhagur þar sem byggingarkostnaður hafði farið úr böndunum og framkvæmdir ekki gengið sem skyldi auk þess að virkjunin var alls ekki hagkvæm nema þá sem áfangi í stærri virkjun.

Virkjuninni varð því að koma í gang með lágmarks tilkostnaði og var það gert.

Þótt undarlegt megi virðast hefur enn í dag, þrjátíu árum síðar, í engu verið bætt um þann bráðabirgðafragang við inntak virkjunarinnar, sem lagt var upp með haustið 1973.

Hér hefur verið rakin í sem fæstum orðum forsaga þeirrar virkjunar, sem nefnd er Laxá III. Sú virkjun er að vísu nokkuð breytt frá upphaflegri gerð þar sem vatnsvél hennar hefur verið endurbyggð og nýtir nú mestallt eða allt vatn Laxár mestan hluta ársins. Afl hennar jókst við það úr 6,5 í 9-10 MW. Vegna þessa stendur Laxá I jafnan ónotuð og er lítið annað en forngripur. Eigi síðan að fjalla um rekstrarskilyrði Laxárvirkjana verður að hafa þrennt sérstaklega í huga:

Laxárvirkjanir eru hreinar rennslisvirkjanir.

Mývatn er stöðuvatn en ekki uppistöðulón.

Laxá er á en ekki manngerður aðveituskurður. Hún rennur um 30 km leið frá Mývatni að Laxárvirkjun.

Við þessi skilyrði er fyllilega eðlilegt að einhverra rekstrartruflana vegna íss og krapa gæti við virkjunina. Hún er og hefur verið rekin sem grunnstöð og er þar af leiðandi mjög viðkvæm fyrir jafnvel litlum truflunum. Kröfur til hennar um rekstraröryggi hafa aftur á móti verið miklar og veldur þar mestu um ófullnægjandi varaafli á því stóra orkuveitusvæði, sem byggt var upp út frá virkjuninni fyrr á árum og nú á síðari árum allt of veik tenging þess svæðis við aðaldreifikerfi Landsvirkjunar. Virkjunina verður því að reka með mestu mögulegum afköstum einmitt þegar veður taka að versna og rennsli að minnka. Allt sem að berst, snjókráp, íshröngl og grunnstingull, sem e.t.v. flytur með sér mikinn sand, verður að fara beina leið gegn um vatnsvél

Laxár III. Engu er hægt að fleyta hjá. Samt sem áður má rekstraröryggi virkjunarinnar líklega teljast furðu mikið af rennslisvirkjun að vera og má m.a. þakka það traustum ísalögum mikinn hluta vetrar neðarlega í Laxárdal en þau mynda eina traustustu rekstrarforsendu virkjunarinnar með því að ofan þeirra setjast að milljónir rúmmetra af íshröngli og snjókrapi þegar veturinn er í sínum versta ham. Nærri má geta hvernig rekstur virkjananna gengi ef allt þetta magn bærisk að stíflum hennar en rennsli minnkar að sjálfsögðu um tíma. Einnig getur rennsli minnkað um tíma vegna þess að Kráká fer úr farvegi sínum í vetrarveðrum.

Frá Kráká kemur mestallur sá sandur er Laxá ber fram. Hann hefur verið talinn mikill skaðvaldur í vatnsvélum virkjunarinnar og þá hvað mest í vatnsvél Laxár III. Einnig hefur verið látið í veðri vaka að minnkandi laxgengd í Laxá neðan virkjunar stafi af vaxandi sandi í ánni. Nú hefur verið unnið úr rannsóknargögnum er safnað var árið 1978 um sand í Laxá neðan virkjunar. Samanburðarrannsókn fór fram á síðasta ári en varð þó umfangsminni en fyrirhugað var vegna takmarkaðs vilja Landsvirkjunar til að veita fé í hana. Bráðabirgðaniðurstöður benda ekki til aukningar á þessu tímabili og verður því að vísa þeirri kenningu á bug.

Eins og áður segir var virkjunin gangsett með bráðabirgðafrágangi við inntak, sem ekki hefur verið bættur. Aðstaða til þess að losna við allt það sem straumvatn ber jafnan fram eftir farvegi sínum, þ.e. allt frá finum sandi upp í allstóra steina, er allsendis ófullnægjandi. Þar við bætist að mjög sjaldan er hreinsað upp úr þeim litlu fellirásum og gryfjum, sem gerðar voru (skv. upplýsingum er fram komu á kynningarfundum Landsvirkjunar með heimamönnum haustið 2002) svo þær eru löngum óvirkar. Ennfremur var straumi árinna ofan stíflu breytt með grjótgardi og öllum þunga hans beint að inntaki virkjunarinnar. Í því sambandi er fróðlegt að rifja upp reiknireglu er segir að flutningsgeta vatns aukist í sjötta veldi við aukningu straumhraðans. Þar með má heita öruggt að allt er áin ber með sér lendir beint í vatnsvélina í Laxá III. Það er því alls ekki eingöngu sandur er slítur vélinni; grjót á þar stóran hlut að máli og undrar engan þótt hún verði nokkuð viðhaldsfræk og kostnaður af því hár enda ekki um þetta atriði deilt. En þrátt fyrir háan viðhaldskostnað hefur rekstur Laxárvirkjunar jafnan verið hagkvæmur. Tölur þar um hafa þó ekki fengist uppgefnar.

Til lausnar þeirra rekstrarvandamála sem hér hefur verið dregið á virðast stjórnendur Landsvirkjunar hvorki fyrir né síðar hafa eygt neinn annan möguleika en hækkan stíflu við Laxárvirkjun um a.m.k. 10 metra. Svo virðist að þeir hafi litið á þá ákvörðun ríkisstjórnar og Alþingis, sem birtist í Laxársamningnum og lögnum um verndun Laxár og Mývatns sem skammtíamvandamál er hlyti að leysast fljótlega og þess vegna ekkert aðhafst til úrbóta. Þessari afstöðu verður hvað best lýst með því að vitna hér í fjölrít Orkustofnunar frá febrúar 1979 eftir Jakob Björnsson þáverandi orkumálastjóra og Hauk Tómasson jarðfræðing, umsögn um tvö fjölrít Náttúruverndarráðs „Fossar á Íslandi“ og „Vatnavernd“:

„Mývatn og Laxá. Fullvirkjun Laxár við Brúar er meðal hinna allra hagkvæmstu vatnaflsvirkjana sem unnt er að finna á öllu landinu. Orkustofnun er þeirrar skoðunar að samkomulag muni síðar meir nást um frekari virkjun við Brúar, þegar öldur Laxárdeilu eru hjaðnaðar, líklega með nokkurri annari tilhögun en áður var ráðgert. Virkjanir ofar í Laxá eru ekki nærri eins

hagkvæmar, og standa mörgum öðrum að baki í því efni. Þær eru af þeim sökum ekki líklegar til að verða á dagskrá fyrri en einhvern tíma eftir aldamót.“

Í ljósi þessarar umsagnar, sem sennilega endurspeglar réttilega afstöðu Laxárvirkjunar og síðar Landsvirkjunar, fer þrjátíu ára aðgerðarleysi að verða skiljanlegt. Markmið Landsvirkjunar er og hefur verið:

Að breyta Laxárvirkjun úr rennslisvirkjun í miðlunárvirkjun. Og einmitt nú er sá tími er síðasta setning tilvitnunarinnar nefnir.

Heimamenn hafa hvað eftir annað freistað þess í viðræðum sínum við Landsvirkjun að fá fram umræðu er beinist að öðrum hugsanlegum aðgerðum til að bæta rekstur Laxárvirkjunar en þeirri stífluhækkun er Landsvirkjun hefur viljað fá framgengt. Þessi viðleitni hefur engan árangur borið. Til dæmis virðast engin tæknileg vandkvæði á því að fjarlægja sand úr Kráká áður en hún rennur í Laxá. Einnig má benda á að í upphaflegri hönnun Gljúfurversvirkjunar var gert ráð fyrir nýrri stíflu sem gæfi sömu vatnsborðshæð og núverandi stífla fyrir Laxá I og III en um það bil 100 m neðar í Laxárgljúfri. Dýpi við þá stíflu yrði 7-10 m meira en við núverandi stíflu og veitti möguleika til að forðast botnskrið og fleyta íshröngli framhjá virkjuninni. Á framangreindan hátt væri hægt að sameina áframhaldandi raforkuvinnslu og óskemmt eðli árinna.

Um nokkurra ára bil kostuðu Landsvirkjun, Landgræðslan, veiðifélög við Laxá og sveitarfélög á svæðinu allumfangsmikla uppgræðslu við upptök Krákár í því skyni að hefta sandfok til árinna og varð árangur góður. Landsvirkjun dró sig hins vegar út úr þessu samstarfi eftir að heimamenn höfnuðu samningsdrögum er fólu í sér að minnsta kosti 10 metra stífluhækkun og neituðu þar með að leita eftir breytingum á lögunum um verndun Mývatns og Laxár, sem gengju í svipaða átt og það ákvæði til bráðabirgða er Umhverfissráðuneytið hyggst nú fara fram með. Má af þessu draga þá ályktun að af hálfu Landsvirkjunar hafi lítill áhugi verið fyrir uppgræðslunni nema þá til að afla sér fylgis heimamanna við þrálátar stífluhugmyndir sínar.

Ekki er líklegt annað en heimamenn geti reynst fúsir til viðræðna og samstarfs um aðgerðir til að bæta rekstur Laxárvirkjunar, svo framarlega að þær rúmist innan ramma Laxársamningsins frá 1973 og laganna um verndun Laxár og Mývatns, að nefndum lögum óbreyttum hvað varðar verndun Laxár. Tími er til kominn að taka til höndunum innan þess ramma og sættast við tilveru hans í stað þess að freista þess í sífellu að brjóta hann.

Rekstur hreinna rennslisvirkjana á borð við núverandi Laxárvirkjanir er vissulega ekki annmarkalaus en jafnframt hafa þær þann ómetanlega kost að safna engum framtíðarvandamálum í formi aur- og sandfylltra miðlunarlóna, sem aftur leiða af sér aflvana orkuver.

Að lokum er ekki úr vegi að skoða þá kosti, sem Landsvirkjun á um rekstur Laxárvirkjunar þrjátíu árum eftir að 12 m vatnsborðshækkun með þar til gerðri stíflu er tekin í notkun. Tekið er mið af upplýsingum úr riti Landsvirkjunar „Laxárvirkjun. Mat á nauðsynlegri hækkun vatnsborðs---“, sem gefið var út í janúar 2002, einkum

liðum 2.4, 4.6 og 5. Gert er ráð fyrir að tölur Landsvirkjunar um sandburð standist en þá verður lónrými orðið of lítið að þessum tíma liðnum.

1. kostur. Hætta rekstri a.m.k. Laxár III. Laxá rynni áfram á yfirfalli, þannig að sandurinn yrði kyrr þar sem hann hefði sest að. Laxá II yrði sennilega hægt að nota áfram. Þegar lónið fylltist kæmist sandburður frá Kráká niður eftir Aðaldal í sama horf og fyrir stíflu að viðbættum sandi er grunnstingull tæki með sér úr lónstæðinu.
2. kostur. Hætta rekstri Laxárvirkjana fyrir fullt og allt, þær yrðu hvort eð er útslitnar ef ekki hefur beinlínis verið stefnt að lengri nýtingartíma með markvissu viðhaldi mannvirkja og endurnýjun búnaðar. Rennsli Laxár væri hægt að haga hvort sem er á þann hátt er lýst er í kosti 1 eða með því að láta renna um botnlökur og þar með flytja til sjávar þann sand er sæti í núverandi farvegi um lónsstæðið, yfir honum og nógu nærri honum til að skriða, renna með aðstoð vatns, eða fjúka í ána þegar hún hefði grafið sig niður á fast að nýju.
3. kostur. Moka úr lónstæðinu eins og gert er ráð fyrir í áður nefndu riti Landsvirkjunar, sjá lið 2.4. Fram komu á kynningarfundi um þetta rit munnlegar upplýsingar þess efnis að sá kostur þætti álitlegastur þeirra, sem til greina koma þrátt fyrir að efnismagnið sé áætlað um 50.000 bílfarmar. Þetta væri ekki framkvæmanlegt án þess að það sama gerðist og lýst er í kosti 2; að áin græfi sjálf úr lónstæðinu allt er sest hefur að í núverandi farvegi því áin yrði að renna um lónstæðið meðan það er tæmt; það er ekki hægt að skrúfa fyrir hana á meðan mokað er. Enginn annar kostur er í hendi til förgunar þess efnis, sem þá verður eftir en að flytja það út í svonefnda Saltvík skammt norðan við Laxamýri, um 25 km vegalengd og má þá nærri geta um tilkostnaðinn. Í þessari vík safnar sjórinn saman sandi frá Laxá og Skjálfafljóti og mætti hún vel heita Sandvík þess vegna. Við að skoða þennan kost kemur í ljós að hann er sennilega eintóm blekking.
4. kostur. Halda lóninu við með því að láta Laxá grafa út úr því sandinn og flytja hann til sjávar. Þessi kostur væri auðveldastur í framkvæmd en hlyti að leiða af sér feiknaháar skaðabótakröfur á hendur Landsvirkjun vegna augljóss tjóns á lífríki Laxár neðan virkjunar.
5. kostur. Knýja á um nokkurra metra hækkun stíflu í viðbót. Enn meiri hækkun veitti möguleika til að safna í e.t.v. 20-30 ár í viðbót og svo koll af kolli og auka þannig enn ógreiðanlega skuld við umhverfið og eftirkomendurna. Ekki er ólíklegt að þessi kostur yrði talinn hagkvæmastur. Reynslan sýnir að hagkvæmni vegur jafnan þyngra en umhverfið við val virkjunarkosta.

